DI FILOSOFYE

Chaim Zhitlowsky

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

דר. חיים זשיטלאווסקי

דיא פילאסאפיע

וואס זי איז און ווי זי
האט זיך ענטוויקעלט.

פרייז פון יעדען העפט
8 סענט נעט.
אויסערהאלב ניו יארק 9 סענט.

דאס פאלשטענדיגע ווערק ערשיינט
אין 20 העפטען, פון וועל-
כע דאס איז העפט נומער
5

פינפטעס העפט.

פון די סטאָיקער ביז צו דעם סוף פון'ם מיטעל־אלטער.

אינהאלט: אלגעמיינעס, טהעאסאפיע און רעליגיאנס־פילאסאפיע. — די סטאָי־
קער. זייער לאגיק, פיזיק און עטהיק. — די עפיקורעאישע לאגיק, פיזיק און עט־
היק. לוקרעץ. — די סקעפטיקער. — פילאן דער איד, און זיינע פארלויפער. —
דער „לאגאס". — די נייע־פיטהאגארעער און די נייע פלאטאניקער. — די אראביש־
מאהאמעדאנישע רעליגיאנס־פילאסאפיע. די מוטאזיליטען. איבן ראשד. — די אי־
דישע רעליגיאנס־פילאסאפיע. סעדיה גאון. דער רמב"ם. אבן גבירול. יהודה הלוי.
דער ראב"ד. דער רלב"ג. חסדאי קרשקש. — די קריסטליכע רעליגיאנס־פילאסאפיע.

פערלאג: מאקס מייזעל, 422 גרענד סטריט, ניו יארק.

אין מייזעל'ס פערלאג

זיינען ביז יעצט ערשיענען:

איבסען'ס „נארא" איבערזעצט פון מ. ווינטשעווסקי — — — — — 20ס.

דר. מעריסאָן, „דער אַנאַרכיזמוס און די פּאָליטישע טהעטיגקייט" — 10ס.

י. גאָרדין, „קרייצער סאָנאַטאַ" — — — — — — — — — — 25ס.

ד. טהאָרא, „די פּפליכט פון אונגעהאָרכזאַמקייט צום שטאאט", איבערזעצט און איינגעל. פון דר. מעריסאָן — — — — — — — — — 15ס.

ל. אַנדרעיעף, „מענשענליעבע", אַ קאָמעדיע אין איין אַקט — — — 12ס.

ארדיטשעוו, „אין שטראָם פון לעבען", ערצעהלונגען פון דעם אידישען לעבען אין אמעריקא — — — — — — — — — — — — — 35ס.

מ. ווינטשעווסקי, „אַ טאָג מיט יעקב גאָרדין" — — — — — — 25ס.

דר. ח. זשיטלאָווסקי, „די פילאָסאָפיע, וואָס זי איז און ווי זי האָט זיך ענטוויקעלט", וועט זיין פאַלשטענדיג אין 20 העפטען, ארום 700 זייטען שטארק, צו 8 סענט אַ העפט. אויסערהאלב ניו יארק צו 9 סענט.

פון די אויבענדערמאָנטע ביכער קריגען בוך־הענדלער און פעראיינען אַ גרויסען ריביים.

עס פערפערטיגען זיך צום דרוק איניגע זעהר וויכטיגע וויסענשאפטליכע און ליטעראַרישע ווערקע, וועלכע וועלען אנאָנסירט ווערען אין דיא נעכסטע העפטען.

MAX N. MAISEL,

422 Grand Street, New York.

דר. חיים זשיטלאווסקי.

די פילאסאפיע

וואס זי איז און ווי זי האט זיך ענטוויקעלט

פינפטער קאפיטעל.

פון די סטאָיקער ביז צו דעם סוף פון'ם מיטעל-אלטער.

פינפטער קאפיטעל.

פון די סטאָיקער ביז צו דעם סוף פון'ם מיטעל-אלטער.

(דער אונטערגאנג פון דעם פילאָסאָפישען געדאנק).

אינהאלט: אלגעמיינעס, טהעאָסאָפיע און רעליגיאָנס־פילאָ־סאָפיע. — די סטאָיקער. זייער לאָגיק, פיזיק און עטהיק. — די עפיקורעאישע לאָגיק, פיזיק און עטהיק. לוקרעץ. — די סקעפטי־קער. — פילאָן דער איד, און זיינע פאָרלויפער. דער „לאָגאָס“. — די נייפיטהאגאָרעער און די ניי פלאַטאָניקער. — די אראביש־מאָהאַמעדאַנישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. די מוטאַזיליטען. איבן ראָשד. — די אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. סעדיה גאון. דער רמב"ם. אבן גבירול. יהודה הלוי. דער ראב"ד. דער רלב"ג. חסדאי קרשקש. — די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע.

§ 53. אלגעמיינעס.

די דענקער וועלכע מיר בעהאנדלען אין דעם קאפיטעל, פאַלען פאנאנדער אין דריי גרויסע גרופען:

ערשטענס, די נאָך־אריסטאָטעלישע פילאָסאָפען־שוהלען: די סטאָיקער, עפיקורעער און די סקעפטיקער. זיי געהערען נאָך צו יע־נעם ענטוויקלונגס־פעריאָד פון דעם פילאָסאָפישען געדאנק, וואָס מען קאָן אָנרופען: „די פרייע פילאָסאָפיע אין גריעכענלאנד“. „פרייע“ רופען מיר זיי דערפאר, ווייל אלע פילאָסאָפען פון דער עפּאָכע, אָנגעהויבען פון טהאלעס און געענדיגט מיט די סקעפטיקער, האָבען ענטוויקעלט זייערע געדאנקען, ניט רעכענענדיג זיך מיט די אינטערעסען און דער אויטאָריטעט פון דעם הערשענדען רעליגיעזען

גלויבען. די פילאָסאָפיע איז אדרבה ארויס מיט א מעהר אָדער וועניגער שטארקער, מעהר אָדער וועניגער אָפענער קריטיק פון אלע רעליגיעזע טראדיציאָנען.

צווייטענס, די טהעאָ־סאָפישע שוהלען: די אידיש־אלעקסאנדרינישע פילאָסאָפיע, מיט פילאָן בראש, די ניי־פיטהאגאָרעער און די ניי פלאטאָניקער. אלע דענקער, וואָס געהערען צו דער ריכטונג, זעהען אויסצוגלייכען די הערשענדע רעליגיאָן פון זייער פאָלק מיט די רעזולטאטען, צו וועלכע עס איז געקומען דער פילאָסאָפישער געדאנק. די גאָט־פראגע שטעהט אין דעם מיטעלפונקט פון זייער דענקען. זיי פילאָסאָפירען מעהר וועגען גאָט, עהדער וועגען דער וועלט. דעריבער איז זייער פילאָסאָפיע א טעאָ־סאָפיע. אָבער זי איז נאָך ניט קיין רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע אין דעם אייגענטליכען זין פון דעם וואָרט. זיי דעקען ניט זייערע געדאנקען מיט דער אויטאָריטעט פון דער הערשענדער רעליגיאָן. זייער גאנצע ארבייט איז אן עהרען רעטונג פון דער רעליגיאָן, — אויב מען מעג זיך אזוי אויסדריקען, — א קאמפף פאר דאָס רעכט צו בלייבען רעליגיעז, אויך יעמאָלט ווען מען נעהמט אריין אין דער וועלט־אנשויאונג די גרונד־געדאנקען פון דער פילאָסאָפיע; זי איז ניט די פאָדערונג, אז די פילאָסאָפיע זאָל איינבויגען איהר קאָפּ פאר דער מאכט פון דער רעליגיאָן. די טעאָ־סאָפיע איז נאָך ניט העליגיאָנס־פילאָסאָפיע. זי שטרעבט נאָך ניט צו ווערען די על פי דין הערשענדע מיינונג אין יענער רעליגיעזער ארגאניזאציע, צו וועלכער עס געהערען איהרע פילאָסאָפען. זי האָט נאָך ניט פערלאָרען דעם בעוואוסטזיין פון דעם פרייען געדאנק און בעהאלט זיך נאָך ניט הינטער וועלכע עס איז געהייליגטע רעליגיעזע אויטאָריטעטען. זי וויים דעריבער אויך ניט, פון „אפיקורסישע“, הערעטישע סיסטעמען, וועלכע דער רעליגיעז־פילאָסאָפישער גלויבען זאָל האָבען א רעכט מחרים צו זיין.

גאנץ אנדערס — די דריטע גרופּע, וואָס נעהמט ארום די קריסטליכע, מאָהאמעדאנישע און אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. דאָ איז שוין דער פילאָסאָפישער געדאנק בעוואוסטזיניג צוגעבונדען צו א וועלכען עס איז רעליגיעזען גלויבען, וועמעס דאָגמען און געבאָטען ער מוז פערטיידיגען. אמת, ער פערליערט אויך דאָ

ניט אין גאַנצען זיין זעלבסטשטענדיגקייט, אָבער ער איז פּאָרט ניט מעהר ווי אַן איבערגעגעבענער קנעכט, וואָס בעוועגט זיך פריי נאָר אויף אַזוי פיעל, אויף וויפיעל דער הארר (דער גלויבען) גיט איהם דערצו די ערלויבעניס. נעהמט אָבער זיך אַ וועלכער עס איז דענ־קער שוין צו־פיעל פרייהייט און זעלבסטשטענדיגקייט, — געהט ער אַרויס פון דעם גדר. וואָס די רעליגיאָן האָט אַרום געצאַמט אַרום דעם פילאָסאָפישען געדאַנק, — יעמאָלט קוקט מען שוין אויף איהם ווי אויף אַ „הערעטיקער“, אַן אפּיקורס, און ער ווערט אָפטמאָל גע־צוואונגען עפענטליך אָבצוזאָגען זיך פון זיינע „פאַלשע“ און „פאַר־דאַרבליכע“ געדאַנקען.

עס איז דעריבער אפשר גאַנץ רעכט אַריין צו נעהמען די צוויי לעצטען גרופּען, — די טהעאָ־סאָפישע און די רעליגיאָנס־פילאָסאָ־פישע, — אין איין־איינציגען ענטוויקלונגס־פעריאָד: „די רעלי־גיעזע פילאָסאָפיע“, וואָס הויבט זיך אָן מיט פילאָ (געב. 25 פ. קרים. רעכנונג) און ענדיגט זיך מיט דעם לעצטען „סכאָלאַסטיקער“, גבריאל ביעל. (געשט. 1495).

די גאַנצע עפּאָכע וועלכע מיר בעהאַנדלען אין דעם קאַפּיטעל, פון די סטאָיקער אָן, בעווייזט אַז די פילאָסאָפיע האָט נאָך אַריס־טאָטעלעס ניט געקאָנט האַלטען זיך אויף יענער הויך, צו וועלכער סאָקראַטעס, פּלאַטאָן און אַריסטאָטעלעס האָבען זי געבראַכט. קיין נ י י ע געדאַנקען, וואָס זאָלען אין דערזעלביגער צייט זיין אַ פּראָ־דוקט פון אַ פערטיעפטען פילאָסאָפישען פאָרשען, האָט שוין די פילאָסאָפיע ביז צו דער איבערגאַנגס־צייט ניט אַרויסגעבראַכט. דאָס פילאָסאָפישע שאַפען איז בעשטאַנען אָדער נאָר אין איינצעלנע, ווען אפילו זעהר וויכטיגע געדאַנקען, אָדער אין אַ קאָמבינאַציאָן פון עלטערע געדאַנקען, אָדער אין אַ צולאָזען־געוואָרענעם שפּיעל פון פאַנטאַסטישע בעגריפען, וואָס טראָגען אויף זיך דעם קלאָרען שטעמפּעל פון זייער מיטהאָלאָגיש־רעליגיעזער אָבשטאַמונג. דאָס שטרענגע וויסענשאַפטליכע דענקען און דאָס בויען פון פילאָסאָפישע היפּאָטהעזען, כדי צו דערקלערען די וועלט, האָבען אָבגעטראָטען זייער פּלאַץ פאַר די פּראַקטישע נויטען פון אַ מאָראַלישען (און שפּעטער: אַ רעליגיעזען) לעבען. אויב פריהער איז די לעבענס־ווייזהייט געווען אַ צווייג פון דער וועלט־אַנשויאונג, איז איצטער

די וועלט־אנשויאונג געוואָרען ניט מעהר ווי א טרעפּעל צו דער לע־בענס־וויזזהייט. די שפּעטערדיגע לעסטערונג פון דער פילאָסאָפיע, וואָס די סכאָלאַסטיקער האָבען אויסגעדריקט אין די ווערטער, אַז די פילאָסאָפיע דאַרף זיין א דיענסט־מויד ביי דער טהעאָלאָגיע, האָט איהרע וואָרצלען ביי די נאָך־אריסטאָטעליקער, וואָס האָבען געלערנט, אַז די גאַנצע טהעאָרעטישע דערקענטניס איז נאָר אויף אזוי פיעל אינטערעסאַנט, און האָט נאָר אויף אזוי פיעל ווערטה, אויף וויעפיעל זי דיענט אונז אויסצוגעפינען דעם ריכטיגען וועג צו טוגענד. אמת, דאָס איז אויך געווען דער גלויבען פון א סאָקראַ־טעס, אָבער סאָקראַטעס האָט געלעבט נאָך די סאָפיסטען; די סטאָיקער, עפּיקורעער און די סקעפּטיקער — נאָך פּלאַטאָנען און אריסטאָטעל'ן.

די אלע סמנים פון א ניעדערגאַנג פון דעם פילאָסאָפישען גע־דאַנק געפינען זיך שוין קלאָר אויסגעשפּראָכען אין דער טיעפסטער און געדאַנקענרייכסטער פון די אלע דריי שולען — דער סטאָישער.

§ 54. די סטאָיקער.

דער בעגרינדער פון דער סטאָישער שולע איז זענאָ פון דעם אינזעל ציפּפּערן (342 ביז 270). דער נאָמען סטאָיקער קומט ארויס פון א געוויסען פּלאַץ אין אטהען, וואו ער האָט געהאַלטען זיין שיעור: די סטאָא פּאָיקילע.

אָבער דער אייגענטליכער אויסבויער פון דעם סטאָישען סיס־טעם איז געווען כריזיפּ (280 ביז 207). „וואָלט כריזיפּ ניט געווען, וואָלט קיין סטאָא ניט געווען", האָט מען נאָך אין אַלטער־טום געזאָגט. פון די שפּעטערע סטאָיקער זענען בעריהמט: סע־נעקא (3 ביז 65 נ.), עפּיקטעט (געב. ארום 50 נ., געשט. ארום 120 נ.) און דער רוימישער קיסר מארק אוירעל. (121 ביז 180 נ.)

די סטאָיקער נעהמען איבער יענע דריי־טיילונג פון דער פילאָ־סאָפיע, וואָס איז שוין אויסגעאַרבייט געוואָרען ביי פּלאַטאָנען: זי צופאַלט ביי זיי אין לאָגיק, פיזיק און עטהיק. די לאָגיק נעהמט ארום אלע פראַגען, וואָס זענען שייך צו דער מענשליכער ערקענט־ניס, אָבער אויך די רהעטאָריק און פּאָעטיק; די פיזיק — דאָס גאַנצע וויסען וועגען דער וועלט, — ד. ה. אויך די וויסענשאַפט

וועגען דעם מענשען און זיין נשמה, ווי א טייל פון דער וועלט. די עטהיק שליעסט אין זיך איין אויך די פּאָליטיק.

§ 55. די סטאָישע לאָגיק.

אין זייער לאָגיק לעהנען זיך אָן די סטאָיקער אָן אַנטיסטהענעס און אַריסטאָטעלעס. דער אייגענטליך ערקענטניס־טהעאָרעטישער טייל איז א פּערטיעפונג און א בערייכערונג פון אַנטיסטהען'ס געדאַנקען. פון דער אַנדער זייט אָבער זוכען זיי צו געבען א קלאָרען ענטפער אויף יענעם פּראָבלעם, וועלכען אַריסטאָטעלעס האָט אוועקגעשטעלט אויף דעם ערשטען פּלאַן: דעם פּראָבלעם פון דער ערפאַהרונג. פון וואַנען און ווי אַזוי ווערט ערפאהרונג? דאָס איז די הויפּט־פּראַגע פון דער סטאָאישער ערקענטניס־טהעאָריע. א חוץ דעם ברענגען זיי ארויף א נייעם פּראָבלעם אין דער ערקענטניס־טהעאָריע. מען דאַרף ניט נאָר אויספאָרשען, פון וואַנען די ערקענטניס שטאַמט און מיט וועלכע מעטהאָדען זאָל מען דערגרייכען א ריכטיגען וויסען, נאָר אויך אויסגעפינען א מאָס־שטאַב, א ריכטיגען סימן, וואָס נאָך איהם זאָל מען קאָנען אלע מאָל דערקענען דעם אמת. דאָס איז די פראגע וועגען א „קריטעריום" פון דעם אמת.

אין איינעם מיט אַנטיסטהענעס זענען די סטאָיקער קאָנסעקווענטע סענסואַליסטען. זיי גלויבען, אז יעדע ערקענטניס שטאַמט פון די זינען (חושים). אָבער פון דעם זינען־מאַטעריאַל ווערען סוף־כל־סוף ארויסגעארבייט שכל'דיגע בעגריפען. די סטאָיקער גיבען אונז אייגענטליך ניט קיין ערקענטניס־טהעאָריע, נאָר א פּסיכאָלאָגישע בעשרייבונג פון יענע פּראָצעסען, ווי אַזוי שכל'דיגע בעגריפען וואַקסען ארויס פון דער זינליכער ערקענטניס: געוויס, א גרויסער פערדיענסט פאַר דער פּסיכאָלאָגיע, וואָס הויבט אויף די סטאָיקער צו א זעהר הויכער מדרגה, ווען מען דערמאָהנט זיך, אז די גרונדליניען פון זייער ערקענטניס־טהעאָרעטישען סיסטעם ווערען נאָך איצטער אָנגענומען אין יעדער עמפּירישער פּסיכאָלאָגיע. די סטאָיקער גיעבען אונז אָן עמפּירישע און כמעט מאָניסטישע ערקלעהרונג, ווי אַזוי די גאַנצע מענשליכע ערקענטניס וואַקסט ארויס פון די זינען.

די סטאָישע לאָגיק זאָגט זיך אין גאַנצען אָב פון דער פּלאַטאָ־

ניש־אריסטאָטעלישער אידעען־לעהרע. דעם מענשען'ס נשמה קומט אויף דער וועלט, ווי א „ליידיגע טאָוועל" (טאבולא ראזא"). די איינדרוקען פון די חושים לאָזען אויף איהר איבער א שפוהר, ווי א שטעמפעל אין וואקס. פון די שפוהרען ווערען פ אָ ר ש ט ע ל ו נ ג ע ן. די פאָרשטעלונגען לאָזען איבער זכרונות, ע ר י נ ע ר ו נ ג ס־ ב י ל ד ע ר, נאָך זיך. ד י ע ר פ א ה ר ו נ ג א י ז א פ ע ר־ ב י נ ד ו נ ג א ו ן א פ ע ר ג ל י י כ ו נ ג פ ו ן אָ ט ד י ע ר י נ ע ר ו נ ג ס־ ב י ל ד ע ר. מישט זיך דער מענשליכער שכל ניט אריין קריטיש אין דעם פּראָצעס פון דער ערפאהרונג, וואקסען פון איהר ארויס אלגעמיין־אָנגענומענע, פאר אלע מענשען בשותפות'שע בעגריפען („קאָינאי עננאָיאי"). אָבער נאָר יעמאָלט, ווען דער „ריכטיגער בעגריף" מישט זיך אריין, קאָן מען פון די „קאָינאי עננאָיאי", דורך די געזעצען פון דער לאָגיק, וועלכע אריס־ טאָטעלעס האָט ארויס געפונען, ארויסברענגען אן אמת'ע אָבשפּיגע־ לונג פון די זאכען, אין גאנצען בענעהמען די זאך, ווי זי איז. דאָס ריכטיגע „בענעהמען" איז די „קאטאלעפּסיס".

די סטאָיקער האָבען, משמעות, געפיהלט, אז זייער עמפּירישע פּסיכאָלאָגיע, וואָס פיהרט אלץ צוריק אויף די חושים, קאָן אונז ניט געבען קיין אָביעקטיווען מאָסשטאב פאר דעם ו ו ע ר ט ה און די ז י כ ע ר ק י י ט פון די בעגריפען. פון וואנען ווייסען מיר, אז אָט דער פערוויקעלטער פּראָצעס, וואָס הויבט זיך אָן מיט אזא אונזיכערער זאך, ווי די מענשליכע חושים, מ ו ז סוף־כל־סוף ברענגען צו דעם אבסאָלוטען אמת? אין וואָס בעשטעהט זיין קרי־ טעריום? קיין אביעקטיווען מאסשטאב קאָן אזא פּראָצעס טאקי ניט געבען. דערפאר האָט אָבער די נשמה א סוביעקטיווען, אן אינווע־ ניגסטען קריטעריום פון דעם אמת. דאָס איז די א י נ ו ו ע־ נ י ג ס ט ע צ ו ש ט י מ ו נ ג פון ד ע ר נ ש מ ה, די „סינ־ קאטאטעזיס", וואָס בעווייזט זיך אלע מאָל, ווען די בעגריפען און די שלוסען ווערען אזוי קלאָר, אז מען זעהט דעם אמת, כמעט ווי מיט די אויגען, ד. ה. ווען זיי ווערען „עווידענט". אזעלכע פאָרשטעלונ־ גען, וואָס צווינגען אונזער נשמה זי זאָל צושטימען צו זיי, (ווי צ. ב. די אקסיאָמען פון דער מאטהעמאטיק) רופען זיי אָן : „די פאנ־ טאזיא קאטאלעפּטיקע".

§ 56. די סטאָישע פיזיק.

די לאָגיק פאר זיך האָט אָבער ניט קיין זעלבסטשטענדיגע בע־דייטונג. מען דארף זי שטודירען, כדי מען זאָל קאָנען ארויסגעפי־נען אלץ, וואָס אונז איז וויכטיג צו וויסען וועגען דער נאַטור.

ווי די סטאָיקער האָבען אין דער לאָגיק צונויפגעשמאָלצען אין איינעם די געדאַנקען פון אַנטיסטהענעס און אריסטאָטעלעס, אזוי האָבען זיי אין דער פיזיק געמאכט א סינטעז פון דעמאָקריט'ן און העראַקליט'ן.

מיט דעמאָקריט'ן האַלטען זיי אז אלץ, וואָס עקזיסטירט איז נאָר פון קערפּערליכער נאַטור: ריינע גשמיות, אָהן א סימן פון א וועלכער עס איז רוחניות. אפילו גאָט איז ניט קיין אנדער זאַך, ווי נאָר אן איידעלע ארט מאַטעריע. און ניט נאָר די געטער, נאָר אפילו די בעגריפען און אלע שייכות'ען וואָס זענען דאָ אין דער וועלט צווישען זאַכען און פּראָצעסען, זענען אויך ניט אנדערס, ווי א מין זעהר איידעלע גשמיות'דיגע סובסטאַנץ.

פון העראַקליט'ן נעהמען זיי איבער דעם פּאַנטעאיסטישען גע־דאַנק, אז גאָט און וועלט איז איין־און־דיזעלביגע זאַך, אז זיי ביידע בעשטעהען פון איין־איינציגער סובסטאַנץ — דעם פערניפטיגען פייער עטהער, וועלכען די סטאָיקער רופען אויך אָן די „פּנעאומאַ" (דער הויך). זיי פערטיעפען נאָך ווייטער די העראַקליטישע פי־לאָסאָפיע אין צוויי ריכטונגען: אין דער טעלעאָלאָגישער און דער דעטערמיניסטישער. אלץ אין דער נאַטור איז אזוי פערניפטיג, שכל'דיג און גוט, אז עס קאָן בעסער און קליגער ניט געמאָלט זיין, און ממילא איז שוין אלץ אין דער נאַטור אבסאָלוט נויטווענ־דיג, ווייל עס קאָן ניט אנדערס זיין. קיין פרייער ווילען איז פערשטעהט זיך ניטאָ. יעדע איינצעל־ערשיינונג ווערט איינגע־אָרדנעט אין דער וועלט דורך די „השגחה פּרטיית", די פערניפטיגע פּאָרזעהונג וואָס שטאַמט פון יענער פערניפטיגער קראַפט, וועלכע דער פייער־עטהער שטראַהלט ארויין אין דער וועלט: דאָס זענען די „זוימען־האַפטע שכל'ס" („לאָגאָי ספּערמאַטיקאָי"). אויף יעדער זאַך הערשט דער שיקזאַל, די „העימאַרמענע". „דעם וואָס וויל געהן מיט גוטען, פיהרען די געטער; דעם וואָס וויל ניט, שלעפּען זיי". מיט העראַקליט'ן נעהמען זיי אָן, אז אלע מאָל נאָך א בעשטימטען

פּעריאָד־צייט, ווערט די וועלט ווידער פערברענט און געהט, א בע־נייטע, ווידער ארויס פון די געטליכע פלאַמען. אלע מאָל געהט זי ארויס אין דער זעלביגער געשטאַלט, מיט די זעלביגע פּראָצעסען, מענשען און פּאַסירונגען, ווייל די וועלט קאָן ניט ווערן נאָך שכל'־דיגער, עהדער זי איז.

אין דער סטאָאישער פיזיק זענען נאָך גרינדליכער עהדער ביי העראַקליט צונויפגעגאָסען געוואָרען די גרונד־פּרינציפּען פון דעטערמיניזם און טעלעאָלאָגיע.

אויך די פיזיק דאַרף מען שטודירען ניט צוליעב דער טהעאָרע־טישער ערקענטניס, נאָר כדי ארויסצוגעפינען דעם וועג צו א טוגענד־האַפטען לעבען.

§ 57. די סטאָאישע עטהיק.

ארויסגעבראַכט אין דער לאָגיק א געמיש פון אנטיסטהענעס און אריסטאָטעלעס, אין דער פיזיק א געמיש פון דעמאָקריט און הע־ראַקליט, האָבען די סטאָיקער אויך אין דער עטהיק געוואָלט צונויפ־גיעסען צוויי פריהערדיגע געדאַנקען־שטרעמונגען: די עטהישע לעהרען פון די ציניקער מיט דער עטהיק פון פּלאַטאָן. אָבער די לעצטע צונויפגיעסונג האָט זיך זיי ניט אין גאַנצען איינגעגעבען, און קיין געדאַנקען־סיסטעם איז ניט אזוי פול פון אינווענינע סתירות, ווי די עטהיק פון די סטאָיקער. זי האַרמאָנירט אויך זעהר שלעכט מיט זייער לאָגיק און פיזיק.

שפּינט מען ווייטער דעם לאָגישען פאָדים פון זייער פיזיק אין די עטהיק אריין, בעקומען מיר דעם ריכטיגען און קאָנסעקווענטען געדאַנק, אז די העכסטע טוגענד איז צו לעבען אזוי, ווי אונז דיק־טירט אונזער נאַטור און די אַלגעמיינע נאַטור, ד. ה. די געזעצען פון דער וועלט, ווייל אין ביידען איז פערקערפּערט דער געטליכער וועלט־שכל. „קאַטאַ פיזין זען“, — לעבען לויט דער נאַטור איז דעריבער זעהר קאָנסעקווענט דער עטהישער גרונד־כלל פון די סטאָיקער, וועל־כען זיי האָבען אריבערגענומען פון די ציניקער. אָבער צונויפגע־פּאָרט מיט זייער גרונד־פּרינציפּ פון דער אבסאָלוט־פערניפטיגער אבסאָלוטער נויטווענדיגקייט פון אליץ וואָס געשעהט אין דער נאַ־טור — וואָס לאָזט לאָגיש ניט צו, עפּעס זאָל קאָנען געשעהען לויט דעם מענשליכען פרייען ווילען, אָדער עפּעס זאָל זיין ניט גוט —

וואָלט דער פּרינציפּ פון „נאַטור־געמעסהייט" בעדאַרפט פיהרען אויב ניט צו אן אבלייקענונג אין גאַנצען פון א וועלכער עס איז עטהיק, איז, לכל הפחות, צו א קאָנסעקווענטען נאָכגעבען סיי דער אייגענער נאַטור, סיי דער נאַטור פון דער וועלט, אין דעם זעלביגען זין און אין די זעלביגע גרענעצען, ווי מיר האָבען דאָס געזעהען ביי די ציניקער. די ערוואַרטונג ווערט נאָך פערשטאַרקט, ווען מען דערמאָהנט זיך, אז דעם גרונד פון אלע מענשליכע האנדלונגען זעהען די סטאָיקער אין דעם ז ע ל ב ס ט ־ ע ר ה א ל ט ו נ ג ס ־ ט ר י ע ב. צום סוף ברעכט אוים אין דער סטאָישער עטהיק אזא מין שטרענגער ד ו א ל י ז ם פון נאַטור און מאָראַלישען אידעאַל, אז ער לאָזט ווייט הינטער זיך אפילו די שאַרפסטע דואליסטישע און אידעאַליסטישע געדאַנקען פון א פּלאַטאָן. דאָס מאַכט זייער לעהרע פאר דעם ערהאַבענסטען בנין, וואָס איז ווען עס איז אויפגעבויט געוואָרען אויף דעם פעלד פון מאָראַל, אָבער ער פּאַסט ניט צו זייער עמפּירישער ערקענטניס־טהעאָריע, ניט צו זייער דעטערמיניסטיש־טעלעאָלאָגישער נאַטור־פילאָסאָפיע.

נאָר איין בריק וואָלט געקאָנט פיהרען איבער דעם דואליסטישען אָבגרונד. דאָס איז דער געדאַנק, אז דער זעלבסטערהאַלטונגס־טריעב פון דעם איינצעלנעם שטעהט ניט אלע מאָל אין האַרמאָניע מיט דעם גאַנצען פערנינפטיגען וועלט־געשעהען, און אז די פערנונפט מוז דעריבער „מיט גוטען" בעקעמפפען די אייגענע סוביעקטיווע וועלענישען און געלוסטען, נאָך עהדער דער פערניפטיגער וועלט־פּראָצעס וועט זיי צוברעכען „מיט בייזען". אָבער אויך דער בריק טויג ניט, ווייל דאָס רוב סטאָישע דענקער האַלטען, אז די אייגענע נאַטור און די נאַטור פון דער וועלט געפינען זיך אין דער שעהנסטער האַרמאָניע.

ווי די מעשה איז, — דער פונקט איז נאָך ניט אין גאַנצען אויפגעקלערט,— די סטאָישע עטהיק בויט איהר בנין ניט אויף דעם פונדאַמענט פון ל ו ס ט, נאָר אויף דעם באַזיס פון פ ל י כ ט. די מענשליכע פרייע פערנונפט זאָל שטרעבען צו אן אידעאל פון זעעלישען פריעדען און פאָלשטענדיגער ר ו ה ע : פון קיין זאך ניט אויפגערודערט ווערן, דורך קיין זאך ניט ארויסגעריסען ווערן פון דעם גלייכגעוויכט. די רוהע ווערט געשטערט פון די ל י י ד ע נ־

ש אַ פ ט ע ן, וואָס קאָנען צוריק געפיהרט ווערן אויף פיער גרונד־עלעמענטען : לוסט און שמערץ, בעגעהרען און פורכט. די ליידענשאַפטען מוזען אונטערדריקט ווערן אזוי, אז אין דער נשמה זאָל ניט בלייבען קיין סימן פון זיי. יעמאָלט קאָן אריינטרעטען דער געוווּנשטער צושטאַנד : די „אַטאַראַקסיע“, די אונערשיטערליכקייט און די „אַפּאַטיע“, די פאָלשטענדיגע ליידענשאַפטס־לאָזיגקייט.

ווי אזוי צו דערגרייכען דעם צושטאַנד, וועלכע „טוגענדען“ עס דאַרפען אָנגעווענדט ווערן דערצו, דאָס לאָזען דאָס רוב סטאָיקער איבער צו דעם „ווייזען“, צו דעם פילאָסאָף אליין. אויב ער לעבט נאָר, פאָלגענדיג וואָס די מאָראלישע פליכט הייסט איהם, מיט דעם איינציגען צוועק צו דערגרייכען די „אפּאטיע“, איז יעמאָלט מעג ער טהאָן אלץ, וואָס די פערנונפט דיקטירט איהם. אלע ערשיינונגען און האנדלונגען וועט דער „ווייזער“ איינטיילען אין צוויי געגענגעזעצען, וואָס שליעסען איינער דעם אנדערען אבסאָלוט אויס : טוגענד און לאַסטער ; צו דער ערשטער וועט ער שטרעבען, די צווייטע וועט ער בעקעמפּפען, און אלץ וואָס ליעגט מחוץ פון זיי, רייכטום, געזונט, שעהנקייט, אפילו דאָס לעבען גופא, — וועט פאַר איהם זיין אַ ג ל י י כ ג י ל ט י ג ע זאַך („אדיאפאָראָן“). און אקוראט אזוי ווי עס איז ניטאָ קיין איבערגאַנג פון ניט־טוגענד צו טוגענד, אזוי איז אויך ניטאָ קיין איבערגאַנג פון דעם ניט־טוגענדהאַפטען, דעם שלעכטען, דעם נאַרר, צו דעם טוגענדהאַפטען, דעם גוטען, דעם תלמיד־חכם. אָדער מען האָט די טוגענד אין גאַנצען, אָדער מען האָט זי גאָר ניט. יעדער ניט־טוגענדהאפטער מענש קאָן על פי טהעאָריע, דורך די אנשטרענגונג פון זיין פערנינפטיגען ווילען מיט אַ מאָל צוברעכען דעם אַלטען מענשען אין זיך און איבערגעהן צו דער טוגענד.

די שפּעטערע סטאָיקער האָבען אין אַ סך פּונקטען אָבגעשוואַכט די שטרענגקייט פון דער סטאָישער לעהרע. מען האָט איינגעזעהען, אז קיין מענש קאָן ניט דערגרייכען צו יענעם ערהאַבענעם אידעאַל פון אַ סטאָישען תלמיד־חכם. דעריבער האָט מען געמוזט אריינברענגען דעם בעגריף פון שטופּענווייזער פ ע ר פ אָ ל ק אָ מ ע נ ו נ ג (די „פּראָקאָפּע“) און אויך די „גלייכגילטיגע“ זאַכען איינטיילען אין אזעלכע, וואָס מעגען האָבען מעהר אָדער ווייניגער חן אין די אויגען פון דעם תלמיד־חכם.

אין דער רעכטס־פילאָסאָפיע און אין דער פּאָליטיק זענען די סטאָיקער געגאַנגען אויף דעם זעלביגען וועג, וועלכען די ציניקער האָבען דורכגעבראָכען. אַזוי ווי דער שכל איז איין־און־דערזעל־ביגער ביי אַלע מענשען, מוז זיך געפינען איין שכל׳דיגער רעכט פאַר אַלעמען. די נאַציאָנאַלע און שטאַאטליכע אונטערשיעדען גע־העז להיפך צו דעם שכל׳דיגען רעכט. דער ק אָ ס מ אָ פּ אָ ל י ־ ט י ז ם, דער וועלט־בירגערטהום איז אַ פאָרדערונג פון דעם אַלגע־מיין־מענשליכען שכל. ביי דעם בעגרינדער פון דער סטאָישער שוהלע, זענאָ, איז דיזר קאָסמאָפּאָליטיזם געווען פערבונדען מיט אַ מין סאָציאַליזם.

§ 58. די עפּיקורער.

לויט דעם ענדציעל פון דער פילאָסאָפישער פאָרשונג איז די עפּיקורעאישע שוהלע זעהר עהנליך צו דער סטאָישער: איהר פי־לאָסאָפיע ווערט אויך איינגעטיילט אין לאָגיק, פיזיק און עטהיק, און די צוויי ערשטערע דיענען דער לעצטערער ווי אַ מיטעל צום צוועק. דאָס לעצטע ציעל פון דער „טוגענד“ איז אַ הייטער־רוהיגער, פריעד־ליכער צושטאַנד פון דער נשמה.

דער בעגרינדער פון דער שוהל איז געווען ע פּ י ק ו ר (341 ביז 270 פ.). זי האָט געהאַט, ווי די סטאָישע שוהל, אַ סך תלמידים. איהר שפּעטערער גלענצענדער פערטרעטער איז געווען דער רוי־מישער דיכטער, ל ו ק ר ע ץ. (לוקרעציוס קאַרוס 97 ביז 55 פ.)

אין צוויי פונקטען איז די עפּיקורעאישע ל אָ ג י ק עהנליך צו דער סטאָישער: זי ווייזט אונז, ערשטענס, אָן דעם פּראָצעס, ווי אַזוי פון די איינפאַכע איינדרוקען פון די חושים, פון דער זינ־ליכער וואַהרנעהמונג, ווערען בעשאַפען די העכערע פּראָדוקטען פון דעם מענשליכען דענקען: די בעגריפען און די מיינונגען. צוויי־טענס זוכט זי אויך, ווי די סטאָישע לאָגיק, אויסצוגעפינען דעם קריטעריום פון דעם אמת דאָרטען, וואו די העכערע פּראָדוקטען געהען זיך פאַנאַנדער מיט דער ריין זינליכער ערפאַהרונג. פאַר ביי־דען איז דער קריטעריום די קלאָרקייט, וואָס צווינגט אונז איינצו־זעהען, אַז די זאַך איז אַזוי און ניט אַנדערש, די „ע ו ו י ד ע נ ץ“, וואָס רופט אונמיטעלבאַר ארויס די צושטימונג פון דער נשמה.

אָבער בעת די סטאָיקער זעהען די עווידענץ אין די העכערע

פּראָדוקטען פון דעם געדאנקליכען פּראָצעס, אין די פאָרשטעלונגען און די בעגריפען, וואָס זענען דורכגעארבייט געוואָרען מיט דעם לאָגיש ריכטיגען דענקען, ליעגט פאַר עפּיקור די עווידענץ אין די זינליכע וואהרנעהמונגען גופא. די בעגריפען אָבער און די מיינונגען קאָנען שוין ניט זיין אזוי קלאָר, ווי דאָס מאַטעריאל, וואָס די חושים ברענגען אונז. נאָר דאָס איז אמת, וואָס מיר נעהמען אויף מיט אונזערע חושים, אָדער, לכל הפּחות, וואָס עס געהט ניט להיפך צו זיי. אין דער איבערגעבענקייט צו די עדות פון די חושים געהט עפּיקור אזוי ווייט, אז ער וואָלט וועלען ניט אָבטרעטען פון זיי ניט אויף א האָר און ניט צולאָזען קיין „פערבעסערונג“ פון דעם שכל'ס צד. ווען מיר זעהען צ. ב. א האַלבע לבנה, דארף דאָס הייסען, אז מעהר ווי א האַלבע לבנה איז איצטער אויפ'ן הימעל ניטאָ. מיר מעגען, פערשטעהט זיך, בויען פערשיעדענע סברות ווי צו דערקלערען די וועלט און אויך אָנעהמען די עקזיסטענץ פון אזעלכע זאכען, וועלכע מיר נעהמען אריין מיט אונזערע חושים. אָבער זיי דארפען, ערשטענס, זיין ע ה נ ל י ך צו די זינליכע איינדרוקען, אזוי אז מען זאָל זיי קאָנען לייכט פאָרשטעלען זיך, און, צווייטענס, זאָלען די רעזולטאטען פון אזעלכע סברות א ברעקעל ניט פערענדערן דאָס, וואָס מיר נעהמען אויף מיט אונזערע חושים.

די בעסטע סברה וואָס זאָל פּאַסען צו אזעלכע בעדינגונגען איז די אַ־ביסעל אומגעענדערטע אַטאָמען־טהעאָריע פון דעמאָקריט, וועלכע עפּיקור לעגט אוועק אין דעם פונדאמענט פון זיין פ י ז י ק. מיט דעמאָקריט'ן איז ער כמעט מסכים אין אלע וויכטיגע פּונקטען פון דער וועלט־ערקלעהרונג. אָבער אין אייניגע פונקטען געהט ער זיין אייגענעם וועג. אזוי, למשל, קאָן עפּיקור ניט אָננעהמען יענעם זעהר וויכטיגען ערקענטניס־טהעאָרעטישען רעזולטאַט, צו וועלכען דעמאָקריט איז געקומען פון זיין אַטאָמען־לעהרע, אז אין דער נאַטור זענען ניטאָ קיין פאַרבען, קלאַנגען א. אז. וו., אז די זינען נאַררען אונז אָב אין דעם פונקט. די זינען ק אָ נ ע ן אונז ניט נאַררען, מיינט עפּיקור. ער מוז אויך א ביסעל איבער־אַנדערשען דעמאָקריט'ס דערקלעהרונג, ווי אזוי עס זענען דורך דעם ריין מעכאַנישען פאַלען פון די אַטאָמען, געוואָרען די פערשיעדענע וועלטען. פון אריסטאָטעלעס האָט שוין עפּיקור זיך דערוואוסט,

אז אין א לופט־לעדיגען רוים מוזען אַלע קערפּער, ווי פערשיעדען עס זאָל ניט זיין זייער שווערקייט, פאַלען מיט דערזעלביגער געשווינד־קייט. עס וואָלט דעריבער קיין מאָל ניט געקאָנט קומען צו א וועל־כען עס איז צונויפשטויס פון אטאָמען, צו א וויכער־בעוועגונג און צו א וועלטען־בילדונג. עפּיקור איז דעריבער געווען געצוואונגען צו דערקלערען דעם פּראָצעס דורך דעם פ ר י י ע ן ו ו י ל ע ן, וואָס לעבט אינוועניג אין יעדען אטאָם. אייניגע אטאָמען האָבען פון גוטען מוטה אָבגעוויכען פון דער גלייכער פאַל־ליניע און דער־נאָך איז שוין אַלץ געגאַנגען כסדר, לויט דעמאָקריט. „אַן אונפער־שעהמטע סברה!" האָט דערויף א סך שפּעטער בעמערקט קאַנט. אָבער אין גאַנצען „אונפערשעהמט" איז זי, נאָך אונזער מיינונג, דאָך ניט. אין איהר ליעגט די זריעה פון א שפּעטערען פילאָסאָפי־שען געדאַנק, אז די צוויי גרונד־אייגענשאַפטען פון יעדען אטאָם זענען בעוועגונג און ע מ פּ פ י נ ד ו נ ג.

די עקזיסטענץ פון געטער האָט עפּיקור ניט געלייקענט. זיי בעשטעהען פון זעהר אַן איידעלער פייעריגער מאַטעריע און פיה־רען א גליקליכען לעבען אין די לעדיגע רוימען, וואָס צווישען די וועלטען. וועגען דער וועלט און די מענשען קימערן זיי זיך אָבער גאָר ניט.

איבעריגענס, איז פאַר עפּיקור'ן ניט וויכטיג, ווי מען זאָל ער־קלעהרען די וועלט. די פיזיק איז פאַר איהם, ווי פאַר די סטאָיקער, ניט קיין זעלבסט־צוועק. דער עיקר איז — מען זאָל זי דערקלעה־רען אויף א נאַטירליכען אופן, וואָס לאָזט ניט צו קיין ברעקעל שליטה אין דער וועלט פאַר א וועלכער עס איז איבערנאַטירליכער מאַכט. נאָר אויף אזא'ן אופן קאָנען די מענשען בעפרייט ווערען פון אָבערגלויבען און מורא, — די צוויי הויפּט־מניעות, וואָס שטע־הען אויפ'ן וועג צום גליק.

גליק, לערנט אונז די עפּיקורעאישע ע ט ה י ק, בעשטעהט אין דער הנאה, אין דער לוסט. צו איהר שטרעבט תמיד יעדער איינצעל־מענש אין זיינע האַנדלונגען. אָבער ניט אַלע לוסטען זע־נען גלייך און ניט יעדער וויים, וועלכע לוסט מען דאַרף אויסקלייַ־בען. די פערנונפט דאַרף אונז לערנען אָבצושעצען די פערשיעדענע לוסטען, ניט נאָר נאָך דער הנאה פון דעם אויגענבליק, נאָר אויך לויט

אונזער פאָרשטעלונג פון דער צוקונפט. די העכסטע, ווערטה־פאָלסטע לוסט איז די וואָס פערשאַפט א[illegible] א שטענדיג רוהיגען, אונערשיטערליכען געמיטה, וואָס קאָן קיין מאָל ניט ארויסגעבראַכט ווערן „פון די כלים“ (אויב מען מעג זיך אזוי אויסדריקען). צו דעם איז אָבער נויטיג צו האַלטען אלע לוסט־מאָמענטען, וואָס דאָס לעבען קאָן אונז ברענגען, אין א שטרענגער צוים. די חשוב'סטע לוסט איז די, וואָס מיר בעקומען פון דער ריכטיגער ערקענטניס גופא. ס'איז דעריבער בעסער האָבען שכל און זיין אונגליקליך, עהדער זיין א גליקליכער נאַר. ווערען אָבער די ליידען שוין גאָר ניט צו דער־טראָגען, איז דאָ א מיטעל: דער פרייוויליגער טויט. די מורא פאַר'ן טויט מוז מען אויסוואָרצלען פון אונזער נשמה. אייגענטליך קאָנען מיר דאָך גאָר ניט שטאַרבען: כל זמן „מ י ר“ זענען דאָ, איז נאָך דער טויט ניטאָ; קומט דער טויט, זענען „מ י ר“ שוין ניטאָ.

ל ו ק ר ע ץ, דער טאַלאנטפאָלסטער תלמיד עפיקור'ס, האָט ניט אריין געבראַכט קיין איין נייעם וויכטיגען פרינציפּיעלען גע־דאַנק אין דער מאַטעריאַליסטישער פילאָסאָפיע פון זיין רבי'ן. פון גאָרנישט קאָן גאָרנישט ווערן און קיין זאַך קאָן ניט לחלוטין פער־שווינדען. אלץ בעשטעהט פון אטאָמען. אָבער ער האָט אין זיין גרויסען, שעהן און טיעף דורכגעפיהלטען שיר „דע רערום נאַטורא“ (וועגען דער טבע פון דער וועלט) אריינגעוועבט א סך אינטערע־סאַנטע איינצעל־געדאַנקען וועגען דער נאַטור, דעם מענשען און דער מענשליכער קולטור. ער פרובט געבען א מאַטעריאַליסטישע, אָדער, ריכטיגער געזאָגט, א ריין עמפּירישע ערקלעהרונג פאַר דעם אָנהויב אין דער ענטוויקעלונג פון דער מענשליכער געזעלשאַפט און פון די פּראָדוקטען, וועלכע זי האָט ארויסגעבראַכט. — זיין עטהי־שער אידעאַל איז אויך דערזעלביגער עפיקורעאיש־סטאָאישער: „ניל אַדמיראַרי“. פון קיין זאַך ניט נתפעל ווערן; אָבהיטען די רוהע פון דעם געמיטה.

די עפיקורעאישע פילאָסאָפיע איז שפּעטער פאַלש פערשטאַנען און אויסגעטייטשט געוואָרען. מען האָט אין איהר געוואָלט זעהען מעהר נישט ווי די בערעכטיגונג נאָך־צו־יאָגען זיך נאָך זינליכע הנאות, — אָן אָכוֹל וְשָׁתֹה, כִּי מָחָר נָמוּת“ („לאָמיר עסען און טרינ־

קען, ווייל מאָרגען שטאַרבען מיר". ישעיה). דערהויפט דער רעלי־גיעזער גלויבען איז געווען שטאַרק אין גרים־צאָרן אויף עפיקור און זיין לעהרע, פאר דעם שאַרפען קאַמפף, וועלכען די גאַנצע שוהלע און, דער עיקר, לוקרעץ האָבען געפיהרט אַנטגעגען דער רעליגיאָן. „אפיקורס" איז געוואָרען א שם־דבר פאר יעדען, וואָס לייקענט די רעליגיע און פיהרט א צולאָזענעם לעבען. א טייל פון די בעשולדיגונגען זענען געווים אַרוים געדרופען געוואָרען דורך דעם לעבען פון יענע צולאָזענע יונגען אין רוים, וואָס האָבען זייערע וויסטע ליידענשאַפטען איינגעוויקעלט אין דעם מאַנטעל פון דער עפּיקורעאישער פילאָסאָפיע. עפיקור און לוקרעץ זענען דערינגען געווים ניט שולדיג.

§ 59. די סקעפּטיקער.

די דריטע נאָך אַריסטאָטעלישע שוהלע, די סקעפּטישע, טראָגט אויף זיך דעם זעלביגען שטעמפּעל, וואָס די צוויי פריהערדיגע: אַן איינגעמאַטערטקייט אין דעם ריין טהעאָרעטיש־פילאָסאָפישען שאַפען, א שטרעבען צו געפינען פאר דער נשמה אַן אבסאָלוטען רוהע־פונקט.

די סקעפּטיקער: פּירהאָן פון עלים (אַרום 360 ביז 270 פ.), דער האַלב־פּלאַטאָניקער קאַרנעאַדעס (אַרום 214 ביז 129 פ.), ענעזידעם (אין דעם ערשטען יאהרהונדערט פ.), סעקסט דער עמפּיריקער (אַרום דעם צווייטען יאהרהונדערט נ.) און נאָך אַנדערע, וועניגער וויכטיגע, — האָבען אין זייער לאָגיק געזוכט צו בעווייזען, אז יעדער וויסען איז בלויז רעלאַטיוו, אז מען קאָן דעריבער אין דער פיזיק ניט האָבען קיין אבסאָלוט זיכערע ערקענטניס, און אז די עטהיק, אויף ווי פיעל זי וויל געגריינדעט זיין אויף וויסענשאַפט, קאָן האָבען נאָר איין פונדאַמענט, די „עפּאָכע", דאָס צוריק־האַלטען זיך פון א וועלכען עס איז דאָגמאַטישען גלויבען אָדער אבסאָלוט זיכערער מיינונג. דורך די עפּאָכע קומט מען צו דער „אַטאַראַקסיע" — דער „אונערשיטערליכקייט".

מען דאַרף פון דעסטוועגען ניט מיינען, אז די סקעפּטיקער האָבען מעהר נישט ווי איבערגעקייט די געדאַנקען פון די סאָפיסטען און די מעגאַריקער אין זייער קריטיק פון דער מענשליכער ערקענטניס. אַרויסגעהענדיג פון דעם ציעל צו קריטיקירען די וויסענשאַפט,

איז די קריטיק אונטער זייערע הענד אויסגעוואַקסען צו אַן אונטער־זוכונג, ווי אזוי עס ווערען בעשאַפען מענשליכע „אמת'ען" און מיי־נונגען, און וואו ליעגט דער גרונד פון א סך פערבלענדעניסען פון דעם מענשליכען שכל, — אַן אונטערזוכונג, וואָס האָט אָבער ערשט אין די גאָר שפּעטערע דורות געקאָנט ברענגען וויסענשאַפטליכע פּרוכטען. די סקעפּטיקער האָבען זיך אויך א סך (לפי יענער צייט) בעשעפטיגט מיט נאַטור־פאָרשונגען און געזוכט אויסצוגעפינען א וואהרשיינליכקייט'ס־טהעאָריע, וואָס זאָל פערנעהמען דעם פּלאַץ פון דער צושטערטער דאָגמאַטישער זיכערקייט.

„אונערשיטערליכקייט", „ליידענשאַפטסלאָזיגקייט", אבסאָלו־טע „געמיטה'ס־רוה" און די גרינגע אבשעצונג פון דעם ריין טהעאָ־רעטישען פילאָסאָפישען שאַפען, — דאָס זענען אלץ סמנים, אז די אַלטע גריעכישע פרייע פילאָסאָפיע איז מעהר ניט געווען ביכולת צו בעפריעדיגען דעם מענשען'ס דאָרשט נאָך אַן איינהייטליכער וועלט־אנשויאונג. די וועלט־לאַגע פון יענער צייט איז געווען אַן אונרוהיגע, דער ציוויליזירטער מעריב האָט זיך גענומען צונויפ־שטויסען מיט דעם האלב־ציוויליזירטען, האלב באַרבאַרישען מזרח. גרויסע מאַסען, וואָס זענען געלעגען אין דעם רעליגיעזען שלומער, האָבען זיך אויפגעכאַפּט צו א טיעפערען דורכמוסטערן פון זייער אייגענעם גלויבען. די פערשיעדענע רעליגיאָנען פון מזרח און מעריב האָבען זיך צום ערשטען מאָל בעגעגענט אויג אין אויג און די געטער האָבען געלייקענט איינער דעם אנדערן'ס אויטאָריטעט. די פילאָסאָפישע סיסטעמען האָבען געלייקענט איינער דעם אנ־דערן'ס גרונדלאַגע. צו דער זעלביגער צייט איז אויך די סאָציאַלע און די פּאָליטישע לאַגע, ארויסגערופען פון די רוימישע וועלט־עראָבערונגען, געוואָרען אלץ אונרוהיגער, אלץ מעהר אונזיכער. עס האָט זיך גענומען צושפּיצען דער געגענזאַץ פון אָרעמקייט און רייכ־קייט אומעטום, און אין רוים גופא, — דער געגענזאַץ פון לוקסוס און עלענד. די עדעלערע נשמות האָבען געשפּיהרט אַן עקעל צו יענער וועלט, וואָס איז פול געוואָרען מיט זינד און רויב. מען האָט גענומען בענקען נאָך אַן אנדער וועלט, א בעסערער, א ריינערער, א גייסטיגערער; נאָך אַן אַנדער אמת וועגען דער וועלט, וואָס זאָל

שטאַמען ניט פון דעם מענשליכען שכל, נאָר פון דעם וועלט־בע־שאַפער אָדער פון די מעהרערע וועלט־בעשאַפער גופא. מיט בעזונ־דערער אויפמערקזאַמקייט האָט זיך די אינטעליגענץ פון יענער צייט גענומען צו־הערען צו יענעם מאָנאָטהעאיסטישען גרונד־טאָן, וואָס האָט גענומען אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער קלינגען אין דער פי־לאָסאָפישער וועלט. שוין קסענאָפאַנעס האָט געפּרעדיגט דעם איינ־ציגען גאָט ; אַנאַקסאַגאָראַס שרייבט איהם צו די צוועקמעסיגקייט אין דער נאַטור ; פּלאַטאָן מאַכט איהם צו דעם בוימייסטער פון דער וועלט, וואָס שאַפט זי לויט די אייביגע אידעאַלען פון דער אי־דעען־וועלט ; אַריסטאָטעלעס מאַכט איהם צו דעם מקור פון די אידעען גופא, צו דעם מקור פון יעדער בעוועגונג און יעדער גע־שטאַלטונג אין דעם וועלט־געשעהען ; די סטאָיקער ווילען גלוי־בען נאָר זיין איהם. און דאָ דערגעהט מען וועגען אַ רעליגיעזען סיסטעם, וואָס איז לכתחילה אויפגעבויט אויף דעם גלויבען אין איין איינציגען גאָט און וואָס טרעט אַרויס מיט דער קלאָרער, אותות ומופתים'דיגער פּערזיכערונג, אז יענער איין־איינציגער גאָט האָט זיך „ענטפּלעקט" צו מענשען און האָט זיי פון מויל צו מויל איבער־געגעבען די סודות פון דער וועלט און די פאָרשריפטען ווי אזוי צו בעגעהן זיך אין לעבען. און די פאָרשריפטען זענען ערהאַבענע, אין פיעלע פונקטען שטעהען זיי נאָך העכער, עהדער די ערעלסטע מאָ־ראַל, צו וועלכער עס האָט זיך אַרויפגעאַרבייט דער פילאָסאָפישער געדאַנק. די געבילדעטע וועלט דערקענט אין דעם אידישען גלוי־בען דעם מעטאַפיזישען אַבשלוס־פונקט און די מאָראַלישע ציעלען פון איהר אייגענעם דענקען. זי זעהט דערינען אַ סימן, אז אויך די איבעריגע טהיילען פון דער אידישער רעליגיעזער לעהרע, די „ענט־פּלעקונג" פון גאָט, זענען אמת, און מיט פרייד וואַרפט זי זיך אריין אין דעם נייען א י ב ע ר נ א ט י ר ל י כ ע ן, געטליכען קוואַל פון וויסען און לעבען, צו שטילען איהר דאָרשט נאָך אמת און יושר.

געוויס, איז דער זיעג פון דעם אידישען מאָנאָטהעאיזם אי־בער די גריכיש־רוימישע געדאַנקען־וועלט ניט געווען אזא לייכטער. דער מאָנאָטהעאיזם האָט זיך געמוזט צופּאַסען צו דער פילאָסאָפי־שער געדאַנקען־וועלט און צו די רעליגיעזע אַנשויאונגען פון יענער צייט. די צווייטע אויפגאַבע האָט דורכגעפיהרט דאָס קריסטענ־טהום, די ערשטע — פ י ל אָ ן.

§ 60. פילאָן פון אַלעקסאַנדריען און זיינע פאָרלויפער.

די גריכישע פילאָסאָפיע איז שוין לאַנג דורך פערשיעדענע קאַנאַלען אריין געדרונגען אין דער אידישער װעלט. שפּורען פון איהר וויל מען געפינען שוין אין דער „סעפּטואַגינטאַ", ד. ה. דער גריכישער איבערזעצונג פון דער ביבעל, װאָס איז געמאַכט געװאָרען פון די „שבעים זקנים", אַן ערך אַ 250 יאָהר פאַר דער נייער צייט־רעכנונג.

די װירקונג פון דער גריכישער פילאָסאָפיע, איבערהויפּט דער סטאָאישער, איז גאַנץ געװיס ניכר אין דעם „חכמת שלמה", — אַ שריפט, װאָס איז, װי דער בן־סירה און נאָך אַנדערע, ניט אריין גענומען געװאָרען אין'ם תנ"ך.

בעזונדערס שטאַרק איז געװען דער איינפלוס פון דעם גריכישען גייסט אויף די אידען, װאָס האָבען געװאָהנט אין אַלעקסאַנדריען (אלכסנדריה של מצרים). דאָרטען געפינען מיר שוין אַ זעלבסט־שטענדיגען אידישען פילאָסאָף, א ר י ס ט אָ ב ו ל, (געלעבט ארום 160 פ.), װאָס האָט געװאָלט פערבינדען די אידישע רעליגיאָן מיט דער גריכישער פילאָסאָפיע. דעם געמיינזאַמען בעריהרונגס־פּונקט געפינט ער אין דער פאָרשטעלונג פון דער „סאָפיאַ", דער „װייזהייט", דער „חכמה", װעגען װעלכער עס שטעהט שוין אין „משלי" געשריעבען, אַז זי װאָהנט ביי גאָט, און אַז דורך איהר האָט גאָט בעשאַפען די װעלט. אריסטאָבול גראַבט אויס אַ טיעפען תהום צװישען גאָט און דער מאַטעריע, װאָס איז אויך אַזוי אייביג װי גאָט. זי איז אָבער צו־ניעדריג, און גאָט איז צו־ערהאַבען, ער זאָל זיך קאָנען אראַבלאָזען צו איהר. גאָט האָט זי דעריבער געשטאַלטעט דורך אַ פערמיטעלונג פון זיין קראַפט, דער חכמה. די ביבלישע שטעלען, װאָס שילדערן אַנטראָפּאָמאָרפיש די גאָטהייט, זעהט אריסטאָבול אויס צוטייטשען א ל ע ג אָ ר י ש. ער זעהט אין זיי נאָר משלים, אין װעלכע עס איז פערבאָרגען אַ העכערער פילאָסאָפישער זין.

אריסטאָבול'ס גרונד־געדאַנקען ענטװיקעלט מיט פיעל ענערגיע, װיסען, טאַלאַנט און פילאָסאָפישער פערטיעפונג ידידיה האלכסנדרוני, אָדער, מיט זיין גריכישען נאָמען, פילאָן (25פ. ביז

50 נ.) ער בויט אויס דעם ערשטען גרויסען טהעאָ־סאָפּישען סיסטעם.

גאָט איז, נאָך פילאָן, ניט קיין קערפּער און ניט קיין גייסט; זיין מהות (וועזען) קאָן קיין מענשליכער שכל ניט משיג זיין. אָבער דער מענשליכער שכל קאָן דערגעהן, אז ער עקזיסטירט, בעטראַכטענדיג זיינע ווירקונגען אין דער וועלט. גאָט קאָן ניט עקזיסטירען אין דער וועלט: ער איז צו ערהאַבען, אָבער ער ווירקט אין איהר דורך זיינע קרעפטען, וואָס זענען געטליכע געדאַנקען. די געטליכע געדאַנקען־קרעפטען שטאַמען פון דעם לאָגאָס (דאָס איז דער טייטש „וואָרט" און „געדאַנק"־פערנונפט). דער לאָגאָס איז געבאָרען פון גאָט, ער איז זיין „בכור", און ענטהאַלט אין זיך אַלץ, וואָס פּלאַטאָן האָט געלערנט וועגען דער אידעען־וועלט און דעם דעמיאורג. ער איז כולל אין זיך אַלע אידעען און אידעאַל־געשטאַלטען, וואָס ווירקען אין דער נאַטור, ווי פערנינפטיגע קרעפטען. דאָס זענען גאָט'ס מלאכים. דער לאָגאָס אליין, וואָס נעהמט ארום אַלע אידעען, פערליערט אָבער ניט זיין זעלבסטשטענדיגקייט. אין איינעם מיט די איבעריגע מלאכים - אידעען בילדעט ער די „חכמה". דער „לאָגאָס" איז אַ פערמיטלער צווישען גאָט און דער וועלט, און אַ „טרייסטער" (פּרקליט). דער צווייטער־געבאָרענער גאָט'ס זוהן איז די וועלט. — דער „לאָגאָס", איז דער גאָט (אָדער, אפשר, דער במקום־גאָט) פאר אונז. גאָט האָט זיך ענטפּלעקט צו דעם אידישען פאָלק און האָט איהם איבערגעגעבען די סודות פון דער וועלט־בעשאַפונג. די גריכישע פילאָסאָפיע איז איבער געגומען געוואָרען פון דער אידישער רעליגיאָן.

וויסען און טוגענד זענען אַ מתנת־אלהים, גאָט'ס אַ געשענק. קומען צו זיי קאָן מען נאָר דורך פרומקייט און גוטסקייט; דער עיקר, דורך אָבזאָגען זיך פון די לייבליכע תענוגים. דאָס העכסטע ציעל פון דער מענשליכער נשמה איז אויפהויבען זיך אין די געדאַנקען צו גאָט און זעהען איהם אין אַ „זעהונג", ווי די נביאים. כדי צו דערגרייכען די מדרגה, מוז מען זיך אָבזאָגען פון אַלע דאגות און פריידען פון דעם עולם הזה, אין גאַנצען זיך בעפרייען פון דעם „איך", און אין אַ הייליגער שטימונג און איבערגעבענקייט וואַרטען, ביז גאָט וועט זיך בעווייזען, ווי ער האָט זיך בעוויעזען צי די אבות און די נביאים.

די איבעריגע געדאנקען פילאָ'ס איבערהויפּט אויך זיינע סאָציאַלע בעטראַכטונגען, וועלכע ער האָט אַרויסגעזאָגט, בעשרייבענדיג די אידישע קאָמוניסטען־סעקטע, די איסיים, געהערען שוין ניט אין די גרעניצען פון אונזער ארבייט.

§ 61. די ניי־פּיטהאַגאָרעער און די ניי־פּלאַטאָניקער.

דעם זעלביגען מעטהאָד, וועלכען פילאָן האָט אָנגעווענדעט, כדי פילאָסאָפיש צו דערקלעהרען די אידישע רעליגיע, האָבען די ניי־פּיטהאַגאָרעער און די ניי־פּלאַטאָניקער אויסגענוצט, כדי אָבצופרישען די לעבענס־בלוט פון דעם גאנץ אלט געוואָרענעם גריכיש־רוימישען פּאָליטהעאיזם.

דער וויכטיגסטער פערטרעטער פון די ניי־פּיטהאַגאָרעער איז אַפּאָלאָניאָס פון טיאַנא (אין דעם ערסטען יאהרהונדערט פ.). איבער די גריכיש־רוימישע געטער־וועלט שטעלט ער אוועק דעם גרויסען וועלט־גאָט, וועלכען מען קאָן פערשטעהן נאָר מיט'ן ריינעם שכל. איהם זאָל מען קיין קרבנות ניט ברענגען. אלץ וואָס שטאַמט פון דער וועלט איז ניט ווערטה דער אויבערשטער און העכסטער זאָל האָבען א וועלכע עס איז מגע ומשא מיט דעם. די איבעריגע געטער זאָל מען יע מקריב זיין קרבנות, אָבער אונבלוטיגע. די ערקלעהרונג פון דער איבערנאַטירליכער וועלט איז ביי די ניי־פּיטהאַגאָרעער געווען געגרינדעט אויף פאנטאסטישע שפּיעלערייען מיט דער צאָהל־סימבאָליק.

דער פּילאָנישער טהעאָ־סאָפישער גרונד־פּרינציפּ טרעט נאָך בולט'ער ארויס ביי די ניי־פּלאַטאָניקער: אַממאָניאָס סאַקקאַס (דער „זאַק־טרעגער"); פּלאָטין (204 ביז 269 נ.); יאַמבליך (געש. ארום 330 נ.) און פּראָקל (410 ביז 485.) זיי געהען אָבער א שריט ווייטער אין דעם פילאָסאָפישען אויפבוי פון זייער סיסטעם. די אידעען־וועלט און די מאַטעריעלע־וועלט זענען ניט „קינדער", „געבאָרען" פון גאָט, נאָר נויטווענדיגע א ו י ס־ש ט ר א ה ל ו נ ג ע ן (עמאַנאַציאָנען) פון זיין געטליכער נאַטור.

גאָט איז ניט גייסט און ניט מאַטעריע, אָן א ב ס א ל ו ט ע א י י נ ה י י ט, די „איינס" („הען"). פון דער „איינס" שטראַהלט ארויס, מחמת דער איבער־פּולקייט פון איהר קראַפט, אָן אָבבילד פון איהר גופא, דער „נוס" (דער שכל). דער „שכל", ווי דער פּי־

לאָנישער „לאָגאָס", איז כולל אין זיך אַלע אידעען. זיי זענען זעלבסטשטענדיגע טיילען אין איהם, ווי די געאָמעטרישע טהעאָרעמען זענען זעלבסטשטענדיגע טיילען פון דער גאַנצער געאָמעטרישער וויסענשאַפט. דעם שכל, די צווייטע וועלט, ציעהט צו זיין אורבילד, צו גאָט; פון דער אנדער זייט אָבער איז ער צוגעקעהרט צו אַ דריטער וועלט, וואָס שטראַהלט ארויס פון איהם, ווי זיין אָבּבילד, דער וועלט־זעעלע. פון דער וועלט־זעעלע שטאַמט די פיערטע וועלט, די מאַטעריעלע. אַלע פאָרמען, אידעען און פערנונפטיגע נאַטור־קרעפטען, די „לאָגאָי" וואָס געפינען זיך אין איהר, קומען פון דעם „נוס".

דאָס העכסטע גליק איז דער צושטאַנד פון התלהבות (עקסטאַז) אין וועלכען מיר הויבען זיך אויף צו דער גאָטהייט און גיעסען זיך צונויף אין־איינעם מיט איהר. כדי צו דערגרייכען די מדרגה, מוז מען פיהרען אַ ריינעם מאָראַלישען לעבען און בעשעפטיגען זיך מיט פילאָסאָפיע.

די ניי־פּלאַטאָניקער זענען די לעצטע פערטרעטער פון דער הייזדנישער פילאָסאָפיע. די אַלטע גריכיש־רוימישע געטער־וועלט ווערט בעזיעגט דורך דעם קריסטענטום. און נאָך אַ צווייטע רעליגיאָן, ארויסגעוואַקסען פון דעם זעלביגען אידישען וואָרצעל, טרעט ארויס אויף דער וועלט־ביהנע: דער מאָהאַמעדאַניזם. דער פילאָסאָפישער גייסט שטעלט זיך אין דיענסט ביי דער רעליגיאָן. דער קוואַל פון אמת איז ביי איהם ניט מעהר דער מענשליכער שכל, נאָר די „ענטפּלעקונגען", וועלכע גאָט האָט געמאַכט צו זיינע נביאים. דער איינציגער פּרוביר־שטיין פון אמת זענען די הייליגע שריפטען: פאַר די מאָהאַמעדאַנער דער „קאָראַן", פאַר די אידען די תורה („שבכתב" און „שבעל פה", די שריפטליכע און די מינדליכע), פאַר די קריסטען די „עוואַנגעליען", די לעהרען פון די אַפּאָסטעלען און שפּעטער די קירכענפעטער. די טהעאָ־סאָפיע געהט איבער אין אַ רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע, וועמעס אויפגאַבע עס איז — ריכטיג צו פערשטעהן די הייליגע שריפט, שטאַרקער מאַכען די גרונד־לאַגען פון גלויבען (אַלע וויכטיגע „אני־מאמין'ס") און אָבהיטען זיי פון די אָנפאַלען פון דעם קריטישען „אפּיקורס"ישען גייסט.

די ראָלע פון דער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע פאַר דער ענטוויקלונג פון דעם מענשליכען גייסט איז א דאָפּעלטע: א רעאקציאָנערע און א פּראָגרעסיווע. זי האלט אויף א ווײַלע (די „ווײַלע" האָט, אמת, געדויערט איבער טויזענד יאָהר ביז צום סוף פון דעם מיטעלאַלטער) דעם פאָרטשריט פון דעם מענשען׳ס פרייען פאָרשענדען גייסט. פון דער אנדער זייט אָבער צווינגט זי די רעליגיאָן אָבצוזאָגען זיך פון די פּרימיטיווע פאָרשטעלונגען, אריינארבייטען אין זיך א סך רעזול־טאַטען פון דעם פרייען מענשליכען פאָרשען. דאָס קומט פאַר אי־בערהויפּט יעמאָלט ווען דער רעליגיאָנס־פילאָסאָפישער געדאַנק איז געצוואונגען געוואָרען אָנצולעהנען זיך אויף אריסטאָטעל׳ן און צו דערקלערען זיין אויטאָריטעט אין אַלע פראגען, וואָס זענען שייך צו די „וועלטליכע" קענטעניסען. דער איבערגאַנג צו דעם פרייען גע־דאַנק איז דעריבער געווען פערבונדען מיט דער בעפרייאונג פון אריסטאָטעל׳ס מאַכט.

מיר הויבען אָן פון דער אראביש־מאָהאַמעדאַנישער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע, ווייל זי איז געווען די ערשטע, וואָס האָט אוועק־געזעצט אריסטאָטעל׳ן אויף דעם טהראָן פון פילאָסאָפישער אונ־בעגרעניצטער הערשאַפט, און ווייל זי איז געווען די פּראָגרע־סיווסטע.

§ 62. די אַראַביש־מאָהאַמעדאַנישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע.

די ערשטע צונויפבינדונג פון פילאָסאָפיע און רעליגיאָן זעהען מיר ביי דער אָרטהאָדאָקס־גלויביגער סעקטע פון די „א ש א ר י־א י ט ע ן", וועלכע האָבען אָנגענומען א מין דעמאָקריטישע אטאָ־מען־לעהרע, וואָס איז געווען פערבונדען מיט דעם לייקענען פון דעם פרייען ווילען. דאָס האָט גראד געפּאַסט צו דעם פאַטאַליזם, דעם וויכטיגסטען גרונד־פּרינציפּ פון דעם מאָהאַמעדאַנישען גלויבען, אַז אַלץ אין דער וועלט איז שוין פון פריהער בעשטימט דורך די השגחה פרטיית, און דער מענשליכער ווילען איז ניט בכח אָבצוּ־ענדערן דעם גאַנג פון דער וועלט אפילו אויף א האָר.

דער שטרענג־אָרטהאָדאָקסער אשאַריאיזם האָט ארויסגערופען א פּראָטעסט אַנטגעגען זיך פון דער פרייערער ריכטונג וואָס איז גע־ווען פערטראָטען פון די „מ ו ט א ז י ל י ט ע ן". דער הויפּט שטרייט־פּונקט איז געווען די פראגע וועגען דער ווילענס־פרייהייט,

אין וועלכע די מוטאַזיליטען האָבן געגעלויבט. א גרויסען דיענסט אין דעם קאַמפּף האָט זיי בעוויעזען אריסטאָטעלעס, וואָס האָט אויך שטארק געהאַלטען פון דעם פּרינציפּ. פון דעסטוועגען זענען די מוטאַזיליטען נאָך געווען זעהר ווייט פון אָנצונעהמען אריסטאָ־טעל'ן פאר זייער פיהרער. אריסטאָטעלעס איז אמת דער גאָט־גלוי־ביגסטער פון אלע פילאָסאָפען, אָבער אין דער זעלביגער צייט איז ער דער אַנטי־רעליגיעזעסטער. גאָט טהוט אלץ, פון איהם שטאַמט אלץ, אָבער ער דאַרף קיינעם ניט און פערלאַנגט פון קיינעם גאָר־נישט. די פילאָסאָפיע פון די מוטאַזיליטען איז געווען מעהר א גע־מיש פון ניט־אריסטאָטעלישע שוהלען, מיט דער אויבער־הערשאַפט פון די ניי־פּלאַטאָניקער. די פילאָסאָפישע שטרעמונג פון די מו־טאַזיליטען און דעם אַראַבישען רעליגיעזען פריי־זין האָט דער־גרייכט איהר העכסטע ענטוויקעלונג אין דער געהיימער סעקטע די „לויטערע ברידער“ (אין דעם צעהנטען יאהרהונדערט נ.).

די אַראַבישע ציוויליזאציאָן האָט געשעפּט ניט ווייניג פרישע כחות פון דער פריי־רעליגיעזער ריכטונג. דערהויפּט האָט זיך דאָס פרייערע דענקען אָבגערופען אויף דער ענטוויקעלונג פון די נ א ט ו ר ־ ו ו י ס ע נ ש א פ ט ע ן. די אַראַבער האָבען זעהר פיעל אויפגעטהאָן אין דער מאַטהעמאַטיק (די אַל־געבראַ!), אַסטראָ־נאָמיע, פיזיק, כעמיע (אַל־כעמיע!) און מעדיצין. וואָס מעהר מען האָט זיך בעשעפטיגט מיט דער ערפאַהרונג, אלץ מעהר האָט מען זיך געמוזט דערנעהענטערן צו דעם פילאָסאָף פון דער ערפאַהרונג און דעם פאָטער פון די נאַטור־וויסענשאַפטען — אריסטאָטעלעס. אמת, די אַראַבער האָבען ניט געהאַט קיין ריכטיגע גוטע איבער־זעטצונג פון אריסטאָטעל'ס שריפטען, און זייער אריסטאָטעל האָט געהאַט אין זיך א היבשען צומיש פון פּלאַטאָנישע און ניי־פּלאַטאָ־נישע עלעמענטען. אָבער אויך דאָס, וואָס זיי האָבען געהאַט פון איהם איז געווען גענוג צו ערציעהען דעם גייסט אין ליעבע צו דער נאַטור־וויסענשאַפט און צו דעם געדאַנק פון אייביגע נאַטור־געזעצען.

דער אריסטאָטעליזם איז ניט מיט א מאָל געוואָרען דער בעל־הבית אויף דעם פילאָסאָפישען געדאַנק, נאָר שטופען־ווייז, פער־שטאַרקענדיג זיין מאַכט און ווירקונג מיט יעדעם נייעם אָנהענגער

זיינעם. ער רעדט שוין דייטליך אין דער פילאָסאָפיע פון אַל־קענדי (געשט. ארום 880), שטייגט ביי אל־פאראבי (געשט. 950) און איבן־סינאַ (980 ביז 1037) און דערגרייכט זיין העכסטע שטופע ביי איבן־ראָשד (אווערעאָעס־אבן רשד 1126 ביז 1196), פאר וועמען אריסטאָטעלעס איז שוין געוואָרען „דער מוסטער, וואָס די נאַטור האָט ארויס געבראכט, כדי צו בעווייזען די העכסטע שטופע פון מענשליכער פאָלקאָמענהייט“. גאָט האָט איהם געשיקט, „כדי מיר זאָלען וויסען אלץ וואָס עס איז מעגליך צו וויסען“. דער אווערראָאיזם, מיט זיין לייקענען פון וואונדער און תחית המתים, איז שוין אייגענטליך געווען די אונטערגראָבונג פון יעדער רעליגיאָן, אָבער ער איז פון דעסטוועגען ניט געווען קיין וויטערער שריט אין דער פילאָסאָפישער ענטוויקעלונג. אין איהם דערהויבט זיך דער גייסט מעהר ניט ווי ביז צו דער הויך פון אריסטאָטעלעס און ניט העכער.

בכלל איז די אראביש־מאָהאַמעדאַנישער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע מעהר פילאָסאָפיע עהדער רעליגיאָן; זי זוכט מיט אלע כחות אריבערצושלעפען פון דער רעליגיאָן אויף דער זייט פון דער פילאָסאָפיע וויפיעל זי קאָן נאָר. דאָס איז אַ שטענדיגער ד י נ־ג ע ן ז י ך מיט דער רעליגיאָן פאר דאָס רעכט פון דער מענשליכער פערנונפט.

אַ גאַנץ אומגעקעהרטען בילד ווייזען אונז — אין אַלגעמיין — די צוויי אַנדערע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיען: די אידישע און די קריסטליכע. דאָרטען זעהען מיר, פערקעהרט, אַ שטענדיגען דינגען־זיך מיט דער פילאָסאָפיע פאר די רעכט פון דעם רעליגיעזען גלויבען.

§ 63. די אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע.

די פילאָנישע פילאָסאָפיע האָט ניט געהאט קייןווירקונג אויף דעם ריין אידישען געדאַנק. די עלעמענטען, וואָס זענען געשטאַנען אונטער איהר השפעה, זענען צוגעשטאַנען צום קריסטענטום און אין איינעם מיט איהם — אוועק פון דעם אידישען פאָלק. די צושטערונג פון דער אידישער פאָליטישער זעלבסטשטענדיגקייט האָט געצוואונגען דעם אידישען גייסט אויפצובויען אלע נאַציאָנאַלע האָפענונגען אויף אַן איבערנאַטירליכען משיח און אַ גלויבען אין וואונדער און מופתים. כדי צו דערהאַלטען זיך אין גלות, האָט גע־

מוזט אויפגעבויט און בעפעסטיגט ווערן אַ סיסטעם פון קליינליכע דינים, מצוות און עבירות, אויף וועלכען עס האָבען אָהן אויפהער געאַרבייט די תנאים, אמוראים, די רבנן סבוראי און די גאונים.

אין דער לעצטער צייט פון די גאונים איז אָבער דער אידישער געדאַנק בעקאַנט געוואָרען מיט די רעזולטאַטען פון דער מוטאַזי־ליטישער פרייער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע און מיט די ערשטע אָנהוי־בען פון דער אַראַבישער נאַטור־וויסענשאַפט. די נאַטור־וויסענ־שאַפטען, דער הויפט פיינד פון דעם אידישען וואונדער־און "משיח־גלויבען,, האָבען גענומען אונטערגראָבען דעם פונדאַמענט, אויף וועלכען עס איז געבויט די אידישע רעליגיאָן אין גלות. די עקזיס־טענץ פון דער אידישער נאַציאָנאַליטעט איז געשטאַנען אין געפאַהר. דאָס האָט געצוואונגען דעם גאון סעדיה (געשט. 942) פּרובען זיך מאַכען שלום צווישען דער הערשענדער פילאָסאָפיע פון דער צייט, דער נײ־פּלאַטאָניש־מוטאַזיליסטישער, און דער אידישער רע־ליגיאָן. דאָס האָט זיך איהם אײַגעגעבען. דער נעאָ־פּלאַטאָניזם ווערט פון יעמאָלט אָן צונויפגעגאָסען מיט דער אידישער רעליגיע־זער טראַדיציע און הערשט איבער די אידישע דענקענדע מוחות ביז צו מ א י מ אָ נ י ד ע ס (דער „רמ"בם"). דער טיעפסטער און אָרי־גינעלסטער דענקער פון דעם פּעריאָד אין דער גאַנצער אידישער רע־ליגיאָנס־פילאָסאָפיע בכלל איז דער פּאָעט שלמה איבן גאַביראָל (אבן גבירול, 1020 ביז 1070). זיין הויפּט ווערק איז „דער לע־בענס־קוואַל" (מקור חיים).

מיט דעם אויפבליהען פון דעם אריסטאָטעלישען געדאַנק ביי די אַראַבער ווערט צוקראָכען דער פילאָסאָפישער פונדאַמענט, אויף וועלכען סעדיה האָט אוועקגעשטעלט די אידישע רעליגיאָן. עס וואַק־סען אָן אין דעם אידישען לעבען סקעפּטיקער און אפּיקורסים, אַ טייל פון זיי פערלאָזט אין גאַנצען דעם אידישען גלויבען. דער פּאָעט און דענקער יהודה הלוי (געב. ארום 1080) הויבט אויף אַ שאַרפען פּראָ־טעסט, אין זיין „כוזרי", אַנטגעגען דער „פילאָסאָפיע"; ער מיינט, דעם „אריסטאָטעליזם", ווייל די נײ־פּלאַטאָנישע פילאָסאָפיע אין איהר אידישער פאָרם איז שוין לאַנג געהייליגט געוואָרען דורך דער אידישער טראַדיציע. עס ווערט געמאַכט אַ נייער פערזוך: פערײַ־דישען דעם אריסטאָטעליזם גופא.

דעם אָנהויב דערצו מאַכט אברהאַם איבן דאוד (אברהם בן דוד, דער ראַ"בד הראשון) (זיין ווערק אין 1160). אָבער די הויפּט־אַרבייט ווערט דורכגעפיהרט פון דעם רמ"בם (ר' משה בן מימון, מאַימאָנידעס, 1135 ביז 1204) אין זיין ספר „מורה נבוכים", וואָס איז, ווי כמעט אַלע אידישע רעליגיאָנס־פילאָזאָפישע ווערק ביז צו דעם פּעריאָד פון דער קבלה, געשריעבען געוואָרען אין אַראַביש. א ווייטערע ענטוויקעלונג פון דעם אידישען אַריסטאָטעליזם, וואָס גיסט זיך כמעט צונויף מיט דעם אַווערראָאיזם, איז די פילאָסאָפיע פון דעם רלב"ג (1288—1344). אָבער דער אַריסטאָטעליזם האָט שוין ביי דעם אידיישען פאָלק צו דעם רלב"ג'ס יאָהרען אָבגעלעבט זיין צייט. זיין געפאַהר פאַר דער אידישער רעליגיאָן איז געוואָרען קלאָר פאַר אַלעמען.

דער אידישער גייסט האָט גענומען זוכען טרייסט און האָפ־נונג אין דעם מיסטיציזם, אין דער ק ב ל ה, וואָס האָט צווישען א סך שטותים און ווילדע פאַנטאַזיעס, געהאַט אין זיך אויך א סך געזונטע און פילאָסאָפישע געדאַנקען.

דער לעצטער גרויסער אידישער רעליגיאָנס־פילאָסאָף איז גע־ווען חאסדאי קרעסקאַס (חסדאי קרשקש, געב. אַרום 1340). אַן אַנ־הענגער פון דעם ד ע ט ע ר מ י נ י ז ם.

די אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע האָט אַרויסגעבראַכט א סך איינצעלנע געדאַנקען פון א גרויסען פילאָסאָפישען ווערטה. פון איבן גאַביראָל, דער קבלה, דעם רמ"בם, רל"בג און חסדאי קרשקש קאָן מען אויפבויען כמעט דעם גאַנצען ספינאָזאַ. מען דאַרף אָבער דערביי בשום אופן ניט פערגעסען, אַז ספינאָזאַ איז גרויס, ניט נאָר מיט דעם וואָס ע ר ה אָ ט, נאָר אויך — ניט אין א קלענערער מאָס — מיט דעם, וואָס ער האָט נ י ט און יענע האָבען געהאַט.

דער אידישער אַריסטאָטעליזם און די קבלה האָבען שטאַרק געווירקט אויף די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. דער ערש־טער, — דער הויפּט דער רמ"בם מיט זיין „מורה נבוכים", — אויף די פערשטאַרקונג פון דעם רוימישען קאַטאָליציזם. ער האָט אויס־געלערנט די קריסטליכע וועלט, ווי אַזוי אַרויס־צו־רייסען די גיפּ־טיגע צייהן פון דער אַריסטאָטעלישער פילאָסאָפיע און מאַכען זי פאַר א פריעדליכע שטוב־חיה ביי דעם הערשענדען גלויבען.

די קבלה אָבער, וואָס האָט געווירקט אויף פּיקאָ דע מיראַנ־דאָלאָ, ניקאָלאַוס קוזאַנוס און נאָך אַנדערע מיסטיקער און האַלב־מיסטיקער, האָט געשפּיעלט אַ מעהר רעוואָלוציאָנערע ראָליע. זי האָט געהאָלפען בעפרייען דעם גייסט פון דער מאַכט פון יענעם אַריסטאָטעלעס, וועלכען די קירכע האָט געמאַכט פאַר אַ סרים און אַ היטער פון דער רעליגיעזער טראַדיציע.

§ 64. די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע.

די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע לויפט דורך אַ סך פּע־ריאָדען און ברענגט אַרויס אַ גרויסע צאָהל פון טיעפע און ערנסטע, אין גאַנצען דער רעליגיאָן איבערגעבענע דענקער.

זי הויבט אָן מיט דער קריסטליכער סעקטע פון די „ג נ אָ ס ־ ט י ק ע ר", פאַר וועלכע קריסטוס איז געווען ניט מעהר, ווי אַ נביא און אַ געטליכער מענש, און דער קריסטליכער גלויבען — ניט מעהר, ווי אַ מיסטישע פילאָסאָפיע.

אין דעם קאַמפּף מיט דער „גנאָזיס" און אַלע אַנדערע הערע־טיש־קריסטליכע סעקטען ענטוויקעלט די פילאָסאָפיע פון די ק י ר־כ ע ן ־ פ ע ט ע ר די „פּאַטריסטיק". איינער פון די עלטסטע און בעדייטענדסטע צווישען זיי איז געווען ט ע ר ט ו ל י אַ ן (150 ביז 220), וואָס האָט געלערנט, אַז אַלץ אין דער וועלט, אפילו גאָט אַליין, איז — מאַטעריע. דער גלויבען איז ניט אָבהענגיג פון פי־לאָסאָפיע. ער שטעהט אויסער איהר און געהט להיפך צו איהר. „איך גלויב, ווייל עס איז אַן אַבסורד" (אַ „פּידרעך": „קרעדאָ קוויאַ אַבסורדום").

די אינגערע פּאַטריסטיק האָט אַרויסגעבראַכט אַזאַ ערשט־קלאַסישען דענקער ווי אויגוסטין דער הייליגער (353—430). ביי איהם געפינט מען געדאַנקען, וואָס האָבען זיך ערשט שפּעטער פּאַ־נאַנדער געבליהט אין דער „נייער" פילאָסאָפיע. די פּאַטריסטיק געהט איבער אין די „סכאָלאַסטיק", די „שוהל־פילאָסאָפיע".

אין דער פּאַטריסטיק הערשט הויפּטזעכליך פּלאַטאָן און די ניי־פּלאַטאָניקער. אַ דאַנק די איבערזעצונגען, וואָס די אידען האָ־בען געמאַכט פון אַראַבישע און אידישע אַריסטאָטעליקער, און אַ דאַנק דעם בעקאַנט ווערן מיט דעם ריכטיגען גריכישען טעקסט פון

אריסטאָטעל'ס אייגענע שריפטען, ענטשטעהט אין דער קריסטלי־כער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע אַן אריסטאָטעלישע ריכטונג, איבער־הויפּט אין דער לעצטער צייט פון דער סכאָלאסטיק. איהרע הויפּט פערטרעטער זענען: אַלבערטוס מאגנוס און טהאָמאס פון אַקווי־נאָ, וואָס איז געבליעבען דער אָפיציעלער פילאָסאָף פון'ם קאטאָ־ליציזם ביז אויף דעם היינטיגען טאָג.

אינטערעסאנטע פילאָסאָפישע דענקער, וואָס קאָנען ניט אין גאנצען אריין געבראַכט ווערן אין די רעהמעלעך פון דער סכאָלאס־טיק, וועמעס גייסט עס האָט זיך אונבעוואוסט געריסען פון די קעי־טען פון דער קירכליכער דאָגמע, וואָס האָט אָבער די קעיטען ניט געקאָנט צורייסען, זענען געווען: פּעטער אַבעליאַר (1079 — 1142), יאָהאננעס דונס סקאָטוס (1274 ביז 1308), ראָדזשער באַ־קאָן (1214—1294) און ווילהעלם פון אָקקאַם, דער קעמפּפער אַנט־געגען דער וועלטליכער הערשאַפט פון דעם פּאַפּסט (געשט. 1347), דער בעגרינדער פון דער לעהרע, אז עס זענען דאָ צוויי אמת'ען: א רעליגיעזער און א פילאָסאָפישער. דער פילאָסאָפישער אמת איז גערעכט אין זיין וועלט, און די רעליגיאָן דאַרף ניט שטערען דער פילאָסאָפיע צו דענקען, לויט דעם פילאָסאָפישען אמת.

די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע ענדיגט זיך, ווי די אי־דישע, מיט א מיסטישער ריכטונג אין דייטשלאַנד. איהר הויפּט־פערטרעטער און בעגרינדער איז מייסטער עקהארט. (1260—1327).

נאָך מעהר עהדער די אראבישע און די אידישע, איז די קריסט־ליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע רייך אין איינצעלנע פילאָסאָפישע גע־דאַנקען, פערטיעפונגען און המצאות. די אוצרות פון די דריי רע־ליגיאָנס־פילאָסאָפיען זענען נאָך ניט אין גאַנצען אויסגעשעפּט און ניט אַלע רייכקייטען, וואָס ליעגען דאָרטען זענען שוין אריינ־געארבייט געוואָרען אין דעם פילאָסאָפישען געדאנק. א געשיכטס־שרייבער פון דער פילאָסאָפיע טאָהר איבערהויפּט ניט פערבייגעהן פאַר דעם פעריאָד, ווייל אין איהם ליעגען א סך פעדים, וואָס בינ־דען צונויף דעם געדאנק פון דער ווידער־בעלעבטער פילאָסאָפיע מיט דער אַלטער וועלט. א סך געדאנקען האָבען זייערע וואָרצלען אין דער מיטעל־אַלטערליכער פילאָסאָפיע.

אָבער דער, וואָס אינטערעסירט זיך מיט דעם ענטוויקלונגס־

גאַנג פון דער פילאָסאָפיע, ד. ה. דעם בעשאַפען פון נייע גרויסע סיסטעמען און דעם ארויסברענגען פון וויכטיגע פילאָסאָפישע שטאַנדפונקטען, דער מעג איבערפליהען איבער דעם גאַנצען רעליגיאָנס־פילאָסאָפישען פעריאָד, ווי איבער א תהום. עס וואָלט אויך געווען א אומזיסטע טרחה אויסצופאָרשען, וועלכע גרונד־יסודות פון א פילאָסאָפישען בנין עס האָבען אין זייער פילאָסאָפיע אַנגעווענדט דענקער, ביי וועמען די פילאָסאָפיע איז געווען א תפל, און דער עיקר אָבער — דער רעליגיעזער גלויבען.

* * *

ליטעראַטור: צו §§ 40—46 (פלאַטאָן).

George Grote, Plato and the other companions of Socrates, London, New Ed. 1885.

Heinrich von Stein Sieben Bücher zur Geschichte des Platoniomus, 3 Teile, 1862—1875.

A. Chaignet, La vie et les ecrits de Platon, Paris, 1871.

Wilh. Windelband, Platon (Frommaus Klassiker der Philosophie) Stuttg. 1898.

Hermann Bonitz, Platonische Studien, 3 Aufl. Berlin 1886.

Lutoslawski, The Origin and Growth of Plato's Logic with an account of Plato's style and of the chronology of his writings London, New York and Bombey. New ed. London, 1905.

H. Cohen, Die Platonische Ideenlehre (Zeitschrift für Volkpsychologie und Sprachwissenschaft) 1866.

H. Cohen, Platon's Ideenlehre u. d. Mathematik, 1879.

P. Natorp, Plato's Staat u. d. Idee d. Socialpaedagogik, Berlin, 1895.

צו די §§ 47—52 (אריסטאָטעלעס).

G. H. Lewes, Aristotle, a chapter from the history of Science, London, 1864.

Siebeck, Aristoteles (Frommaus Klassiker der Philosophie) Stuttgart, 1899.

Bonitz, Aristotelische Studien, Wien, 1862—1867.

I. Vahlen, Aristotelishe Aufsätze, Wien, 1870—1874.

F. Biese, Die Philosophie des Aristoteles, Berlin, 1835—1842.

G. Grote, Aristotle, ed. by Alex. Bain and G. C. Robertson 3 ed. London, 1884.

Ch. Turot, Etudes sur Aristote, Paris, 1860.

J. Barthelemy St. Hilaire, De la metaphysique, sa nature, etc. Pour servir d'introduction a la metaphisique d'Aristote, Paris, 1879.

W. Oncken, Die Staatslehre des Aristoteles, Leipzig, 1870—1875.

A. Döring, Die Kunstlehre des Aristoteles, Jena, 1876.

צו §§ 54—57. (סטאיקער).

Ludwig Stein, Die Psychologie der Stoa, 2 Bde, 1886—1888

P. Barth, Die Sto (Frommaus Klassiker,) 1903.

צו § 58. (עפּיקורעער).

Jos. Voreibig; Epicurus, Seine Persönlichkeit und seine Lehren, 1886.

P.v. Gizyikie Leben und Moralphilosophie des Epikur, 1879

M. Guyau, La morale d'Epicure et ses rapports avec les doctrines contemporaines, 1881.

צו § 59. (סקעפּטיקער).

A. Goedeckemeyer, Die Geschishte des Griechischen Skeptizismus, 1905.

R. Richter, Der Skepticismus in der Philosophie, Bd. I, 1904.

צו § 60. (פילאָן און זיינע פאָרלויפער).

H. Graetz, Gesch. der Juden, Bd. III, 1856.

A. Geiger, Das Judenthum u. s. Geschichte, 1865.

H. Bois, Essai sur les origines de la philosophie judes'—alexandrine, 1890.

A. F. Dähne, Geschichtliche Darstellung der Jüdisch—Alexandrinischen Religions-philosophie, 1834.

I, Reville, Le Logos, d'apres Philon, 1877.

James Drummond, Philo Judaeus, or the Jewish-Alexandrian philosophy in its development and completion, 1888.

צו § 61. (נײ־פּיטהאַגאָרעער און נײ־פּלאַטאָניקער).

Falter, Philo and Plotin, 1906.

A. Richter, Neuplatonische Studien, 1864—1867.

ISBN:0-657-04238-2